

SZABÓ ILDIKÓ

A politikai szocializáció nyomában

A politikai szocializáció kutatása az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában mintegy három évtizedre tekinthet vissza. A kutatók arra keresték a választ, hogy az alapvetően stabil politikai rendszerek hogyan örökítődnek tovább és épülnek újjá az állampolgárok magatartását formáló intézmények és társas kapcsolatok (a család, a kortársi csoportok, az iskolarendszer, a médiumok, a szervezetek és az egyházak) révén, és hogy a társadalom tagjaiban kiépülő politikai világnépek hogyan befolyásolja társadalmi magatartásukat, ezen keresztül pedig magát a társadalmat. Azt megelőzően azonban, hogy nevesítették a politikai szocializációt, már kimunkálták mindazokat a tudományos előfeltevéseket és módszereket, amelyek alapján meg lehetett fogalmazni magának a folyamatnak a lényegét.

Az egyén, a csoportok és a társadalmi-politikai rendszerek viszonyának e sajátos megközelítéséhez több tudományág is hozzájárult. A pszichológia a fejlődéslélektani nézőponttal, a gyermek- és ifjúkor jelentőségének a hangsúlyozásával és a szociális tanulásra vonatkozó tudással gyarapította a politikai szocializáció kutatását. Az a szociálpszichológiai felismerés, hogy az egyén reflexíven viselkedik és tapasztalatai függvényében alkalmazkodik a helyzetekhez, lehetővé tette, hogy a szocializációt mint az egész életen át tartó folyamatot lehessen értelmezni. A szociológiai szempontok a politikai kultúra társadalmi meghatározottságára és a szocializáló ágensek szerepére vonatkozó tudással járultak hozzá a politikai szocializáció sajátosságainak az értelmezéséhez. A politikatudományi nézőpont pedig a politikai folyamatok és tartalmak felől közelítette meg a szocializációs folyamatokat. A politikai szocializáció kutatására szakosodott tudományterület tehát az interdiszciplinaritás széles alapjain szerveződött.

Ahol a politikai rendszer fő vonásait illetően társadalmi konszenzus van – mint a stabil polgári demokráciákban –, ott a politikai szociali-

záció kutatása szükségképpen a rendszer reprodukálódásának a folyamataira irányul. A kutatások hátterében álló pragmatikus szükségletek legfeljebb csak azt engedik meg, hogy a kutatások a rendszer tökéletesítése irányában ágazzanak el. Többek között ezzel magyarázható a politikai szocializációból kiinduló civizmuskutatások és állampolgári nevelésprogramok virágzása és önálló kutatási területté válása a fejlett Nyugaton.

A stabil társadalmak gyakorlata rendre visszaigazolta, hogy az állampolgári magatartások megalapozódása szempontjából elsősorban a gyermek- és ifjúkornak van jelentősége. A kutatások középpontjában tehát elsősorban a gyermek- és az ifjúkor állt. Azt, hogy a felnőtt világképében is radikális változások következhetnek be, a nyugati kutatók számára elsősorban a más kultúrából jöttek – a bevándorlók – példázták. A kutatók figyelmét csak a vietnami háború és az 1968-as diáklázadások hívták fel arra, hogy a folyamatosan ugyanabban a társadalomban szocializálódó felnőttek kollektív élményei is alapvető változásokat okozhatnak a politikához való viszonyukban.

A politikai szocializáció kutatása a par excellence mezzoszintekre irányul: a mikro- és a makrovilág közötti közvetítettségre. Ez egyszerre engedi meg az empirikus vizsgálódást és a középszintű elméletalkotást. A nyugati kutatások pragmatikus kérdésfeltevéseiből, valóságjobbító törekvéseiből és a kutatók iskolázottságából következően is nagyon erősen kötődnek az empíriához. A vizsgálandó problémák lefordíthatóak az empirikus szociológia és kultúrantropológia nyelvére, a tudományos gyakorlat pedig lehetővé teszi, hogy az empirikus megfigyeléseket hosszabb időszakra is kiterjesszék. A kutatóknak módjuk volt rá, hogy a különböző társadalmi helyzetűek, életkorúak és állampolgárságúak politikai szocializációjában meglévő különbségeket szükség esetén longitudinális, illetve összehasonlító vizsgálatokkal állapítsák meg. A politikai szocializáció elméletei szigorúan empirikus alapra épültek.

Végül a nyugati kutatások nem a politikai szocializáció egészét, mint külön entitást és absztrakciót akarták megragadni és végképp nem ebből akartak kiindulni, hanem nagyon jól körülhatárolható részproblémákra irányultak. Az elmélet csak kiindulópontként és értelmezési keretként szolgált vagy csak a végkövetkeztetésekben sejlett fel. A politikai szocializáció kutatásában különösen nagy a veszélye a „minden mindennel összefügg” kísértésének. A parttalan-ság elkerülésére szolgál az a háttértudás, amely az egyén, a társadalmi csoport és a makroszféra közötti közvetítések specifikumaira vonatkozik, és amely mind az empirikus szocializációvizsgálatok, mind pedig a „leágazások”, a „civizmus”-programok és modellkísérletek módszertanát vezérli.

Magyarországon és környékén nem volt idő ennek az útnak a végigjárására. A nyugati társadalomtudományoktól mindenekelőtt a politikai szocializációnak mint az egyén és a politikailag megformált társadalom közötti sajátos viszonyrendszer egyik dimenziójának a

felismerését lehetett átvenni. Át lehetett volna természetesen a módszereket is venni, de ennek nem voltak meg az intézményi és a tudásbeli előfeltételei, és sokszor az ehhez szükséges szakmai kultúra sem. Ennek a viszonyoknak az alapelveit azonban újra kellett fogalmazni.

Ami Nyugaton csak háttértudás volt – hogy ti. az Elbától keletre levő politikai rendszerek egészen más viszonyt hoznak létre a hatalom és a társadalom tagjai között, mint amelyet a polgári demokráciák –, itt, a kelet-európai térségben megkerülhetetlen kollektív tapasztalat, és mint ilyen a politikai szocializáció meghatározó eleme. A politikai szocializációnak a mechanizmusai ugyan minden modern társadalomban ugyanazok, de a történelem gondoskodott róla, hogy itt mind a közvetített tartalmak, mind a szocializációs stratégiák, mind pedig a szocializáció „eredményeképpen” kialakuló magatartások gyökeresen mások legyenek, mint tőlünk nyugatabbra.

A kutatások tárgyukból következően hangsúlyozottan figyelnek ugyan a politikai személyiségek formálódására és a magatartások megalapozódására, de nem hagyhatják figyelmen kívül azt sem, amikor rendkívüli „történelmi pillanatok” a társadalom egészét készítetik politikai arculatának újraformálására. Ilyen „történelmi pillanatokból” pedig e század folyamán többszörösen is kijutott térségünknek. Nem véletlen, hogy a politikai magatartások és a politikai rendszerek közötti összefüggés fontosságára a Szovjetunió létrejötte, majd pedig a fasiszmus térhódítása hívta fel a kutatók figyelmét.

Magyarországon tehát fel kellett fedezni a politikai szocializáció itteni paradigmáját, értelmezni történelmi meghatározottságát és vizsgálni outputjait. Közben elolvadt az a rendszer, amelynek a sajátosságaira irányultak a kutatások. „Kitört a rendszerváltás”, és most már arra is választ kellett keresni, hogy mit kezd vele a folyamatosan szocializálódó és újraszocializálódó magyar társadalom. Mire megszülettek az első próbálkozások eredményei, kezdődhetett előlről a magyar paradigma újrafogalmazása.

A politikai szocializációkutatás több irányból indult el. Egyrészt a Kádár-korszakban igen magas színvonalra jutott empirikus kutatások megkerülhetetlen hozadékaként bukkantak felszínre olyan összefüggések, amelyek jól dokumentálták az itteni politikai szocializáció egy-egy sajátosságát. Ezek közül kiemelném Kerékgyártó K. Istvánnak a vallási kisközösségekben zajló politikai szocializációt elemző tanulmányát (Kerékgyártó 1988). A másik út az ifjúságkutatások felől vezetett a politikai szocializációhoz (Ifjúsági rétegek és a KISZ 1988). Itt kell megemlítenünk a nyolcvanas években kezdődött civizmus-kísérleteket is (Pál 1986). Az eredmények harmadik része magányos partizánakciókból született. Nagyon sokkal gazdagították a politikai szocializációra vonatkozó tudásunkat a nemzettudat-vizsgálatok (Csepeli 1986; 1987; 1992a; 1992b). Végül pedig 1981-ben a Társadalomtudományi Intézetben az ifjúságkutatási főirány keretei között kifejezetten a politikai szocializáció kutatására létrehoztak egy kuta-

tócsoporthoz főként politikaelméleti beállítódású és kultúrájú kutatókból.

A dolog természetéből adódóan az intézményi háttérrel rendelkező politikai szocializációt kutató csoportnak volt lehetősége a szisztematikus kutatásokra. A kutatócsoportnak sok publikációja született, köztük hat kötete. A rendszerváltásig megjelenő köteteiből mindenekelőtt egy sajátos, extenzív totalitásra való törekvés rajzolódik ki: megemészteni a nyugati szakirodalmat, a magyar sajátosságokkal adekvát teóriát alkotni, elméletileg megfejteni a politikai szocializáció egésze empirikus kutathatóságának a problémáját, és ennek alapján empirikus kutatásokat folytatni.

Ezekből a kötetekből elsősorban a felmerülő problémák elméleti tisztázásának igénye olvasható ki. A kutatócsoport működése során elsősorban a „nagy egészre”, a megfejtendő, megértendő és kutatandó magyar politikai szocializációra, mint olyanra koncentrált. Erősségük a rendszerspecifikusság keresése és a szocializáló ágensnek fontosságának a felismerése, gyengéjük a fejlődéslélektani és a szociálpszichológiai szempontok mellőzése és az empiria. Empirikus vizsgálódásaik summázatai sokszor csak írásaik háttérében sejlenek fel. A csoport empirikus munkásságából Dögei Ilona tanár-diák konfliktusokat elemző tanulmányát érdemes kiemelni (Dögei 1990).

A politikai szocializációt kutató csoport a nyugati szakirodalom kritikai feldolgozására is vállalkozott. Ennek külön kötetet szenteltek (Kéri 1987a). A kötet címe – *A politikai szocializáció elméleti kérdései* – jól mutatja, hogy az empirikus nyugati kutatásokban is az elméletet keresték. Nemcsak a politikai rendszerek közötti különbségekkel számoltak, hanem – a korszak marxista indíttatású kritikai politikatudományi paradigmájának szellemében – a kutatói szemléletek, a világnézetek különbségével is. Ennek megfelelően elsősorban az empirizmust, az individualizmust és az átfogó elméletek hiányát vetették a nyugati kutatók szemére. Érdekes kettősség, hogy noha nagylélegzetű empirikus vizsgálatok is fűződnek a csoporthoz, és voltak közöttük empirikus tapasztalatokkal rendelkező, képzett szociológusok is, a rendszerváltásig megjelenő publikációkban bizonyos empiria-ellenesség kísért. Úgy látták, hogy a „hazai szociológiai irodalomban is túlságosan teret hódít az a fajta empirizmus, amely vakon hisz a számok, faktorok, vektorok, képletek és mutatók valóságfeltáró erejében, abban bízva, hogy az empirikus vizsgálat adatai a maguk nyers valóságában önmaguktól is összeállnak értelmezési keretté” (Kéri 1987a: 12). Esetük azonban jól illusztrálja, hogy a nyugati politikai szocializáció kutatásoktól eltérően, elméleti indítatásból is el lehet jutni – mint ahogy ők is eljutottak aztán – az empiriáig. Gyakori műfajuk a problémaexponáló tudományos esszé és a monografikus összegzés. Érdekes fejtegetések (Boros 1987; Karácsony 1987; Fazekas 1987), elegáns szakirodalmi feldolgozások születtek (Gyulavári 1987; Szigeti 1987) a kritikai-elméleti megközelítés eredményeképpen.

A szintetizálás jegyében született Kéri László könyve (1989), amely egyúttal társadalomtudományi, kulturális és társadalmi élményeinek és reflexióinak is leltára. Kár, hogy ez a nagy ívű vállalkozás filológiaiilag nem eléggé megbízható, és a klasszikus dokumentálás szabályainak sem tesz mindig eleget. Az olvasó számára sokszor nem derül ki, hogy egy-egy művet miért dícsér meg vagy marasztal el a szerző, és hogy bizonyos témák hogyan kapcsolódnak a politikai szocializáció problematikájához. A könyv nagy érdeme a társadalmi tapasztalatok generációs szempontú megközelítése. A korosztályokra, generációkra és nemzedékekre vonatkozó fejtegetései a rendszerváltás utáni társadalmi magatartások megértése szempontjából is tanulságosak.

Az összegzés jegyében született Boros László kandidátusi értekezése is (Boros 1993). A szerző a szocializációt a hetvenes–nyolcvanas évek társadalmának szociológiai viszonyaiba ágyazva vizsgálja. Dolgozata a „keserves történelem keserves tapasztalatairól”: a magyar pszeudo-polgárosodás által gúzsba kötött mindennapi állampolgári magatartásokról és a polgári mentalitás kialakulásának történelmi korlátairól szól, de azokról a túlélési stratégiákról is, amelyek éppúgy hozzátartoznak kollektív örökségünkhöz, mint az előbbiek.

Az ancien régime úgy múlt el, hogy a magyar politikai szocializációról való elméleti tudásunk sokat gyarapodott, de a részeredmények ellenére sem honosodtak meg a professzionális színvonalú, elméletileg és módszertanilag megalapozott, szisztematikus, egymásba kapcsolódó empirikus kutatások. A rendszerváltás új kihívás elé állította a magyar társadalomtudományt: megint társadalmi méretekben lehetett tanulmányozni az identitások megváltozását. A tegnapi jelen múlttá válásával érvénytelenné vált a korábbi paradigma, de kötelékeiben kezdett formálódni az új. A történelem megint gondoskodott róla, hogy a magyar kutatók ne felejtkezzenek el talán legfőbb értékükről: a politikai szocializációs folyamatok történeti megközelítéséről. És megint versenyt kellett futniuk a történelemmel, újból végiggondolniuk a Nagy Egészt.

A rendszerváltásra reagáló publikációk egy része a társadalomlélektani változásokat elemezve érinti a politikai szocializáció aktuális problémáit (Erős 1993). Fontos adalékokat szolgáltat e változásokról az a kevés számú ifjúságszociológiai vizsgálat, amelyekre sor került az elmúlt években (Gábor 1992; Laki 1992). Megszülettek az első számvetések a politikai szocializáció régi–új ágenseiről is: a családról, az iskoláról, az ifjúsági szervezetekről, az egyházzal (Neményi 1992; Liskó 1992; Stumpf 1992; Kamarás 1992). Kár, hogy az ifjúsági szubkulturákban zajló politikai szocializáció úgy vált elemzés tárgyává, hogy a téma kutatója egyenlőségjelet tett a punkok és a skinheadek közé (Rácz 1992).

A politikai szocializációról való magyarországi gondolkodásban külön műfajt jelentenek az aktualitásokra reagáló politikatudományi esszék (Ágh 1992; Csepeli 1992b; Gázsó 1992; Kéri 1992a; 1992b;

Schlett 1992; Szabó M. 1992; Völgyes 1992). Egy tipikus közép-európai jelenség: az új viszonyok felvillantják a kutatói szerep újrafogalmazásának dilemmáját is (Kéri 1992a). Ami magát a politikai szocializációt illeti, ebből a szempontból ezeknek az írásoknak inkább publicisztikai értékük van.

A rendszerváltás más irányú vizsgálódásokat is elindított. 1992 tavaszán két huszoneves kutató háromszáz budapesti középiskolás értéktudatát vizsgálta kérdőíves módszerrel. Egyaránt építettek a nemzetközi szakirodalomra, a nyolcvanas évek néhány magyarországi empirikus vizsgálatára és a politikai szocializáció magyarországi specifikumairól kialakított elképzelésükre. Ajtónk előtt a politikai szocializáció kutatóinak új nemzedéke (Csanádi–Lux 1992a).

IRODALOM

- Ágh Attila 1992. *A politikai kultúra mint a rendszerváltás rejtett dimenziója.*
In: Csepeli–Kéri–Stumpf (szerk.) 1992.
- Bojti Ferenc (szerk.) 1985. *Politizáló fiatalok.* Tanulmányok a fiatalok politikai szocializációjáról. Budapest: Zrínyi Kiadó
- Boros László 1987. *A politikai szocializáció társadalmi alapjai és kutatásának néhány problémája.* In: Kéri (szerk.) 1987a
- Boros László (szerk.) 1992. *Érték – család – iskola.* Akadémiai Kutató, Közoktatási Kutatások Titkársága
- 1993. *Társadalmi változás és folytonosság a szocializációs folyamatok tükrében.* Kandidátusi értekezés (Kézirat.)
- Boros László–Kéri László 1984a *Az ifjúság politikai szocializációja.*
In: *A magyar ifjúság a nyolcvanas években.* Budapest: Kossuth Könyvkiadó
- (szerk.) 1984b *Tizenévesek politikaképe.* Budapest: Társadalomtudományi Intézet
- Buda Béla 1991. *A nagy társadalmi változások lelki feldolgozása.*
Világ, július 31., 15–17.
- Csanády Márton–Lux Ambrus 1992a *Rendszerváltás és értéktudat. 300 budapesti középiskolás társadalmi és politikai értékrendje.* Oktatókutató Intézet
- 1992b *Róluk, de nélkülük.* Educatio, ősz.
- Csatáry Ildikó 1986. *A politikum érzékelése a fiataloknál – egy kérdőíves vizsgálat alapján.* *Társadalomtudományi Közlemények* 3.
- 1987. *Csoporttudat – nemzettudat.* Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Csepeli György 1988. *Negatív identitás Magyarországon.* *Társadalomkutatás* 4.
- 1992a *Nemzet által homályosan.* Budapest: Századvég Kiadó
- 1992b *A szabadság iskolája.* In: Csepeli–Kéri–Stumpf (szerk.) 1992.
- Csepeli György–Kéri László–Stumpf István (szerk.) 1992. *Állam és polgár.*
Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, Magyarországi Politikai képzési Központ
- Dögei Ilona 1990. *Tizenévesek iskolai, illetve tanár–tanuló konfliktusai.*
Szociológia, 3. 327–342.
- Erős Ferenc 1993. *Válság és pszichológia*
- *Rendszerváltás – identitásváltás.*
- *A zöldsegitő és a hatalom – avagy: ismét az identitásváltásról.*
- *Az 1991-es esztendő – a társadalomlélektan tükrében.*
In: *A válság szociálpszichológiája.* Budapest: T-Twinst Kiadó

- Fazekas József 1987. *Történelem – politika – szocializáció*. In: Kéri (szerk.) 1987a
- Gaszó Ferenc 1992. *A politikai szocializáció folyamatai az iskolában*. In: Gazsó–Stumpf (szerk.) 1992.
- Gaszó Ferenc–Stumpf István (szerk.) 1992. *Rendszerváltás és ifjúság*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete
- Gábor Kálmán–Balog Iván 1991. Értékek, orientációk, ideológiák az egyetemi hallgatók körében. In: Közéletések. Szociológiai tanulmányok. ELTE Szociológiai, Szociálpolitikai és Továbbképzési Központ, 123–142.
- Gábor Kálmán 1992. *Az ifjúsági kultúra korszakváltása*. In: Gazsó–Stumpf (szerk.) 1992.
- Gyulavári Ágnes 1987. *Politikai szocializáció-modellek*. In: Kéri (szerk.) 1987a
- Kamarás István 1992. *Elhivatva és benne maradva*. In: Csepeli–Kéri–Stumpf (szerk.) 1992.
- Karácsony András 1987. *Egy elfelejtett paradigma*. In: Kéri (szerk.) 1987a
- Kerékyártó P. István 1988. Katolicizmus, vallási kisközösség és politikai szocializáció. In: *Hazai politikai szocializációs folyamatok*. Budapest: Társadalomtudományi Intézet
- Kéri László (szerk.) 1987a *A politikai szocializáció elméleti kérdései*. Budapest: Társadalomtudományi Intézet
- 1987b *A politikai szocializáció kutatásának értelmezési nehézségei*. In: Kéri (szerk.) 1987a
- 1989. *Politikai folyamatok szocializációs metszetben*. Budapest: Társadalomtudományi Intézet
- 1991. A rendszerváltás csapdája avagy a múlttal való megbékélés nehézségei. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.) *Magyarország Politikai Évkönyve*. Budapest: Ökonómia Alapítvány–Economix RT. 275–280.
- 1992a Összegzés és előretételezés. Bevezető megjegyzések és magyarázatok. In: Csepeli–Kéri–Stumpf (szerk.) 1992.
- 1992b Új kihívások előtt – szocializációs dilemmák. In: Csepeli–Kéri–Stumpf (szerk.) 1992.
- Laki László 1992. *Fiatalok a margón*. In: Gazsó – Stumpf (szerk.) 1992.
- Lányi Gusztáv 1991. Rendszerváltás – identitásváltás. *Magyar Tudomány*, 9, 1105–1110.
- Liskó Ilona 1992. *Spontán szocializációs folyamatok az iskolában*. In: Csepeli–Kéri–Stumpf (szerk.) 1992.
- Neményi Mária 1992. *Száttört család – száttört történelem*. In: Csepeli–Kéri–Stumpf (szerk.) 1992.
- Pál Tamás 1988. Igazlító nap egy szakmunkásképző intézetben. *Ifjúsági Szemle*, 4.
- Pataki Ferenc 1993. *Rendszerváltás után: társadalomlélektani terepszemle*. Budapest: Scientia Humana
- Rácz József 1992. *Ifjúsági szubkultúrák*. In: Gazsó–Stumpf (szerk.) 1992.
- Somlai Péter 1991. A szocializáció és torzulásai a kommunikatív cselekvés elméletében. In: *Közéletések*. Szociológiai tanulmányok. ELTE Szociológiai, Szociálpolitikai és Továbbképzési Központ 71–88.
- Stumpf István 1992. *Ifjúság és politika*. In: Gazsó–Stumpf (szerk.) 1992.
- Szabó Ildikó 1987. Értékválság vagy értékváltás? A fiatalok politikai szocializációjának néhány problémájáról. *Szociológia*, 1.
- 1990. *Az ember államosítása*. Budapest: Tekintet Könyvek
- 1991. A megtanulhatatlan rendszer. Társadalomtudományi Közlemények, 1–2, 128–158.
- 1992. Kollektív élmények a politikai szocializációban. *Új Pedagógiai Szemle*, 4.

- Szabó János 1991. Az ifjúság két „államosítása” Magyarországon. In: *Közelítések. Szociológiai Tanulmányok*. ELTE Szociológiai, Szociálpolitikai és Továbbképzési Központ 219–228.
- Szabó Máté 1992. Az alternatív mozgalmak mint az ifjúság politikai szocializációjának részei. In: Csepeli–Kéri–Stumpf (szerk.) 1992.
- Szigeti Péter 1987. *Francia kutatók koncepciói a politikai szocializációról*. In: Kéri (szerk.) 1987a
- Völgyes Iván 1992. *Politikai kultúra és politikai szocializáció a rendszerváltás után Kelet-Európában*. In: Csepeli–Kéri–Stumpf (szerk.) 1992.